

Գ. Մ Ա Ս

1.— Ժողովրդական բանահիւսութիւն,
աշուղական տաղեր, դէմքեր,
հեքիաթներ, մանրապատումներ,
աւանդութիւններ, դէպքեր:

2.— Առածներ, անէծքներ,
հանելուկներ, նախապաշարումներ,
կիւրինի բարբառէն նմոյշներ:

3.— Գրական՝ պատմուածքներ,
արուեստագէտ դէմքեր,
գրողներ, ծանօթութիւններ:

ԿԻՒՐԻՆԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀԻՒՍՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐԸ

Բարձրաբերձ լեռներու փէշերուն վրայ տարածուած, ջրառատ, այգիներու եւ պարտէզներու քաղաք էր Կիւրինը: Դարերով բռնութեան տակ, շէր-ջապատուած աւշար, չերքէզ, քիւրտ եւ թուրք միջավայրով ու դաժան մթնոլորտով, ան կրցեր էր յարատեւօրէն պահպանել եւ զարգացնել իր հայկական ստեղծագործ յատկութիւնները: Այս յատկանշական գիծերն ու երանդները Կիւրինի, անհրաժեշտ չափով դեռ չեն ուսումնասիրուած, ինչպէս թուրքիոյ գաւառներու բազմաթիւ հայ պիւղերն ու քաղաքները: Կիւրինի առանձնայատկութիւնը ունի լեզուաբանական եւ ազգաբանական խիստ հետաքրքիր մարզեր՝ հայ բանասիրութեան համար:

Կիւրինի ժողովրդական բանահիւսութիւնն ու աշուղական երգերը, նախապաշարումներն ու պատմումները, առածներն ու ասացուածքները, պանդուխտի երգերն ու սիրերգները, թէեւ կրած են դարաւոր միջավայրին ազդեցութիւնը՝ այլազան ցեղերու հակամարտութիւններուն, կենցաղին, ընկերային-տնտեսական յարաբերութիւններուն կարգ մը երանդները, բայց էսպէս մնացած են մեր ազգային մշակոյթը բնորոշող ծիրին մէջ:

Սիրոյ, պանդուխտի, կենցաղային երգերը կը գրաւեն կարեւոր տեղ մը ժողովրդական բանահիւսութեան մէջ: Կեանքի ընկերային-տնտեսական պայմաններու զարգացումը, առեւտրական յարաբերութիւններու համեմատական կանոնաւորութիւնն ու ապահովութիւնը, մեծապէս ազդեցին շրջուն մանր առեւտուրի ձեւին, կարաւանային ապրանքափոխանակութեան եւ առուծախին: Անոնք կորսնցուցին իրենց նախկին աշխուժութիւնը, որուն լծուած էին % 60ը աշխատող ձեռքերուն: Շալագործութիւնը՝ որ շրջան մը ամբողջ դարձած էր ապրուստի եւ բարօրութեան հիմնական օղակը, դարձաւ աղաներու եւ առեւտրական վարկ ունեցող հարուստներու մենաշնորհն ու շահագործման կարեւոր առարկան: Մրցակցութիւններն ու արդիւնաբերական նոր մեթոտները կործանեցին թափը արտադրութեան եւ սպառումին: Նոյն դաւառին պատկանող տարբեր քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ եւս շալի եւ գորգի արտադրութեան արդիացումը՝ խախտեց հաւասարակշռութիւնը շուկային եւ աշխատանքին: Սպառումի նուազումը՝ պատճառ դարձաւ, որ աշխատող ձեռքերը զրկուին իրենց ապրելու գլխաւոր աղբիւրէն: Մայր տուաւ հետզհետէ ընդհանուր գործազրկութեան շրջան մը, հայ մարդը դնելով անել կացութեան առջեւ: Սկսաւ դարգանալ երկրէն դուրս աշխատանք գտնելու վագֆը, պանդխտութիւնը, ցեղային հակամարտութիւններու, կողոպուտներու, աւազակային յարձակումներու եւ կազմակերպուած մասնակի եւ զանգուածային կոտորածներու առընթեր: Երկրին մէջ տիրող անապահովութիւնը, ոչ միայն կեցուց արդիւնաբերական աշխուժութիւնն ու առեւտրական հաստատութիւններու գործառնու-

թիւնները, այլ աւելի եւս մղեց աշխատող մարդը որ մեկնի կամ փախի երկրէ մը, որ ոչ կեանքի եւ ոչ ալ աշխատանքի հնարաւորութիւններ կային: Անսպասովութիւնը պատճառ դարձաւ նաեւ, որ կարեւոր առեւտրական տունները, իրենց հիմնարկները փոխադրեն Տրապիզոն, Պոլիս, Իզմիր, Հալէպ, եւ ուրիշ աւելի վստահելի կեդրոնական քաղաքները:

Հայրենի յարկէն սկսան մեկնել աշխատող տարրերը: Օճախներ պարպուեցան երիտասարդ ուժերէն: Շատեր կը ձգէին իր ծննդավայրն ու մայրական երդիքը, դեռ նոր ամուսնացած: Թէ՛ մեկնողին եւ թէ՛ մնացողներուն համար կը ստեղծուէր հոգեբանական իրադրութիւն մը: Բոլորին մօտ, միտքն ու դրոշմութիւնը, թախիծն ու սէրը, կարօտն ու երջանկութիւնը ունէին նոյն ծանրութիւնն ու ուժղնութիւնը: Փշրուած էր բարօրութիւնն ու խաղաղ երջանկութիւնը՝ առհասարակ բազմաթիւ տուներէ ներս: Ու այս մարդկային, խորապէս մարդկային դրոշմութիւնը՝ կարօտի, սիրոյ, կենցաղի, պանդուխտի երգերուն մէջ կը յայտնուի պարզ այլ հարուստ զոյններով:—

Ծառերուն տեփէն հով է,	Աման աման եմ եղեր,
Իմ խելքս տղուն քով է,	Հալէս եաման եմ եղեր,
Քանի տղան կընաց նը	Ես հերու պիլպիլ էի,
Անցուցած օրս սեւ է:	Ես տէրի լալ եմ եղեր:

Կը փոթորկի անոնց բոլորին ներաշխարհը, արիւնը կը ցնցէ իրենց դրոշմութիւնն ու հեռանկարները, աշխարհն ու մարդիկը կը տեսնեն այս սպրուաճներուն ընդմէջէն, բայց չեն լքեր կեանքին կապուելու կիրքը, կը սպասեն տառապելով, հատնելով. ամէն օր քիչ մը, բայց կը մնան տոկուն, հայրենի երդիքին տակ, իրենց ցաւը տալով հողին, ծառին, ջուրերու կարկաչին:

Ջուրերուն կոլած տեղը,	Կրգեւ կու գայ սերին էմ
Չագերուն զանած տեղը,	Ուսուլ պոյիդ մայիլ էմ
Կրգուլամիշ կ'ըլլամ կօ,	Հոգիդ որ սաղ մընայ նը
Եարիս եան եկած տեղը:	Չի տեսնելուս դայիլ էմ:

Մարդկային դիմադրական ուժի, բարոյականութեան, սիրոյ եւ հատուցի եւ նուրբ եւ հզօր արտայայտութիւններ են այս քառեակները անգամ իրենց արտայայտչական նախնական կառոյցով:

Տխրութեան, կարօտի, երազանքի եւ սիրոյ ամենէն ծանր ու թեթեւ պահերուն իսկ անոնք աշխարհին եւ իրողութիւններուն կը նային մարդկայնօրէն, պայծառօրէն, կը փորձեն դիմադրել անկումին, նահանջին, կը փորձեն սպրիլ իրենց ունեցածովն ու դտածովը, իրենց հողին կ'ողողեն յոյսով, ապաւինած զալիք լաւին, զիրենք վերակենդանացնող, իրենց էութիւնը կենսունակող բնութեան եւ լոյսերուն: Այդ լոյսերը կու դան երբեմն նամակի մը թերթիկէն, ծառի մը սպիտակ ծաղկումէն, մարդերէն, երախայի մը ժպիտէն:

Խնձոր մ'էմ ծառին նեղը,	Տեսնեմ էլէմ ի՞նչ կ'ըլլայ
Թռչում ես փրախի նեղը,	Վարդին ծառը փուշ կ'ըլլայ,
Վախում քէ փրթիմ ըյնիմ,	Իմ եարիս վարդ մի սաւէք,
Սուղ տեղէս ածամ տեղ մը:	Վարդին էօմըր քիչ կ'ըլլայ:

Այս բոլոր երգերուն մէջ տիրապետող են՝ կենցաղային պայմաններն ու յարաբերութիւնները, միջավայրին պարտադրած ընկերային տուեալներն ու բարոյական հասկացողութիւնները: Դեռ աւանդապաշտ, նախնական են ենթականերու հոգեկան սպրուաճներն ու տեսողութեան սահմանները, նեղ է անոնց

ճանաչողութիւնը կեանքին, բայց տիրապետողը այս բոլորին վրայ՝ անկեղծութեան, սպարդութեան եւ յանդուժեան շեշտն ու շունչն են: Դարերու թրջական բռնութիւնը ճնշեր է մարդոց բացուելու ազատութիւնը, սահմանափակեր է անոնց մտային թռիչքները, բայց հակառակ այս ճնշող ուժին, յանախ իրապէս բիրտ եւ անասնային, մարդը դտեր է իր արտայայտութեան, իր ներաշխարհէն ցայտող ուրախութեան կամ տխրութեան ճիչերն ու կիրքը, խինդը տալու ուղին:

Աշխատանքին, բնութեան եւ կենցաղային երեւոյթներուն նուիրուած երգերն ու աշուղական տաղերը, պարզ, նուրբ եւ իւմորով, խորապէս առնչուած են մարդու աշխատանքին, ապրելակերպին եւ հոգեկան մտորումներուն, ապրումներուն հետ: Մարդը իր բողոքն ու դժգոհութիւնները, անարդարութիւններուն եւ անմարդկային արարքներուն դէմ իր ընդվզումը կ'արտայայտէ յանդուժեամբ, իմաստութեամբ: Կը խարաղանէ մարդկային ընկերութեան մէջ երեւցող դրամապաշտութիւնն ու անախառութիւնը, կեղծիքն ու մակերեսայինը, ընթացիկ կեանքէն եւ իշխող մթնոլորտէն առնելով խօսուն եւ համոզիչ իրական պատկերներ:

Օրական կը կործեմ երեք հատ շալը,
Կը կործեմ չի հատնիր տէյուսին մալը,
Էրգում կը դրկեմ չի ծախուիր շալը,
Ազան ալ չգիտեր աղքատին հալը:

Շարաք կ'ըլլայ կ'երթամ դէմը կը կեցամ
Դրամ կ'ուզիմ չի տար, կայնուկ քնանամ,
Ըսած վատ խօսքերուն ինչպէս դիմանամ.

Կը կործեմ, կը կործեմ չի լեցնար փառս,
Կը փառիմ, կը փառիմ չի վերնար քարս,
Ազան ալ չգիտեր իմ դժուար հալս,
Մատնուած եմ աղքատութեան, ի՞նչ էնիմ...:

Բոլոր հայաբնակ դաւառներու մէջ նոյնը եղած է «պատկերազարդ» ողբերգութիւնը աշխատող մարդուն, հողի վրայ, ահօսներուն առջեւ թէ տուներու մէջ՝ հիւսուածեղէնի պարզ մեքենաներու կողքին: Ու այս սրտէն դուրս ցայտող պոռթկումները ժողովրդական եւ աշուղական երգերու մէջ, պարզ են, հարազատ ու նաեւ խորունկ: Բոլորին մէջ ալ առկայ է տեւապէս մարդկային գիտակցութիւնն ու զգայնութիւնը ազնուացնող, հարստացնող բարրական ուժը: Իր ամենէն ողբերգական պահերուն իսկ, հայ մարդը չէ կորսնցուցեր իր լաւատեսութիւնը, իր երազը, կառչելով ստեղծագործ աշխատանքին: Եւ ա՛յս, թեթեւ յատկանիչ մը չէ տոկունութեան եւ նկարագրի: Քաղաքներու թէ գիւղի մէջ հայ մարդն ու գեղջկուհին, հետեւողականօրէն կործես, սլահեր են այս հիմնական յատկանիշները, իրենց մարդկային բոլոր յարաբերութիւններու ընթացքին:

Ժողովրդական բանահիւսութեան այս հաւաքածոյին մէջ, կան՝ որ կառուցուած են արուեստականօրէն, սրտաբուխ չեն թէ բովանդակութեամբ, թէ սոճով: Ներկայացուցինք բոլորն ալ: Բանասէրին կը մնայ ցորենը զատել դարիէն:

Պ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ